

Ajaloolise mõiste tähendusvälja muutumisest ja anakronismiohust ajalookirjutuses

Kalle Kroon*

Sissejuhatus. Mõisteajaloo uurimine

Kui ajaloolane lähtub läbitöötatavas algtekstis esinevate mõistete lahtimõtestamisel 18. sajandi teise poole entsüklopedistidest ja 19. sajandi teaduslik-tehnilise revolutsiooni ja teaduse arengu tulemusena välja kujunenud süstemaatikast ning proovib tollal klassifitseeritud ja tänapäevalgi semantiliselt kasutatavat mõistesisu projitseerida varauusaega, siis võib tulemuseks olla väärtõlgitsus, halvemal juhul aga absurd. Ajalooliselt ei ole õige projitseerida 19. või 20. sajandi mõisteväli 17. sajandi lõpu oludesse. Sel juhul võiks piltlikult öeldes tööpoolest esitada retoorilise küsimuse: kas me saame süüdistada Rootsi kuningat Karl XII-t selles, et tal ei olnud televiisorit? Keskajaga on lihtsam. Keegi ei hakka nimetama üldtuntud väljendit *Fraternitas Militiae Christi* „Kristuse miilitsa vennaskonnaks“, vaid tegu on siiski Kristuse sõjateenistuse vennaskonnaga, kusjuures mõistetüve ja hilisemate rahvuskeelsete tuletiste näol on tegu ühe kõige raskema semantilis-etümoloogilise probleemiga, mis tekitas segadusi juba kaasaegsetes. Probleemaatilisem on aga mõisteväljade kindlakstegemine nimelt varausajal. Siin tuleb kindlaks teha mõistevälja ulatuse hetkeseis just tol ajaperioodil, millest algdokument pärineb, ja ajaline piir, millest alates on toimunud mõistesisu emantsipeerumine ja varauusaegse laia tähendusväljaga mõistesisu kitsenemine ja konkretiseerumine või laienemine uusajal, kusjuures tähele tuleb panna nii üldist, ühiskondlikku ja kultuuriruumilist olukorda ning selles toimunud struktuurimuutusi kui ka olukorda ühel ja samal kindlal maal, kust algdokument pärineb, ja seda nii mõistevälja semantilises kui ka keelelis-etümoloogilises mõttes. Samuti on tulem jäänud üheplaaniliseks juhul, kui on täheldatav eemaldumine mõiste etümoloogilisest tähendusväljast ja sellele pole pööratud piisavalt tähelepanu. Semantilises aegruumi mõttes on mõisteväljade muutumine pidev protsess, seda ka tänapäeval. Veel üsna hiljuti ei olnud Briti impeeriumi elanikud määratletud mitte kodanike, vaid Briti kuningriigi alamatena (*subjects of British Crown*), ent lähtudes terminist, eriti ladinakeelsest terminist „*subjectiae*“, peame küsima: kas tohime nende all mõista alistatuid või ikka alluvaid? Traditsioonilisel viisil on metsa keeleliselt ikka „raitud“, sest esmaseks töövahendiks on olnud kirves. Tänapäeval ei lähe enam keegi metsa pelgalt kirvega, vaid metsa langetatakse peaaegu eranditult spetsiaalsete saemasinate, mootorsaagide ja langetustraktoritega, ent keeleliselt kasutame endiselt mõisteid „metsaraie“, „metsa raiuma“, kuigi saega pole metsa võimalik raiuda, vaid saagida ja langetada. Antud juhul on mõistevälja muutjaks tehnilis-tööstuslik areng, millele tegevust tähistav üldmõiste pole veel järele jõudnud. Mõiste tähendusväli ei pruugi üksnes konkretiseeruda, vaid see võib ka laieneda.¹

Historiograafiliselt on mõisteajaloo uurimine hõlmanud laia spektrit nii filosoofia, ajaloo, õigusajaloo, sotsioloogia kui ka keeleajaloo vallas. Samas on ilmne, et kvaliteetse ajalooüri-

* Kalle Kroon (1966), Eesti ajaloolane, MA, karlkroon@neti.ee

¹ Näiteks mõiste „*dzentelmen*“ – vt. R. Koselleck. *Begriffsgeschichte*. Suhrkamp, 2016, lk. 425.

mise mõttes on mõistevälja analüüs vajalik. Üks silmapaistvam mõisteajaloo uurija on olnud Reinhart Koselleck – ajaloolane, kes on pidanud loenguid ka Eestis ja kes on tegelnud niihästi mõistete korrastamise kui ka analüüsiga eeskätt sotsiaalajaloo kontekstis. (Koguteosena eeskätt eespool viites märgitud teos kui värskemaid.) Tema lansseeritud on ka väljend „siirdeaeg“ (sks. k. *Sattelzeit*), mille all ta pidas silmas ajavahemikku 1750–1850, seega aega, mil Euroopas kujunesid välja industriaalühiskond ja kapitalistlikud suhted, mis koos teaduslik-tehnilise maailmapildi avardamisega tõi omakorda kaasa ka uute mõisteväljade ja kaasaegse keele kujunemise. Koos Otto Brunneriga oli Koselleck kapitaalset sotsiaalajaloolise keeleleksikoni „Geschichtliche Grundbegriffe“ toimetaja (väljaandja Klett-Cotta Verlag, 1972–1997), millega pandi alus paradigmade arengu ja väärtussüsteemide uurimisele. Prantsuse ajaloolastest oli nii Lucien Febvre'ile kui ka Marc Bloch'ile keeleanalüüs sotsiaalajaloo uurimise integreeritud osa, mis on leidnud ulatuslikku rakendust ka juhtivamas Prantsuse ajakirjas *Annales* rubriigis „Asjad ja sõnad“.² Ingliskeelses keeleruumis oli selle valdkonna pioneer Raymond Williams, kelle poleemikas tehnoloogia ja ühiskonna vaheliste suhete üle Marshall McLuhaniga tehnoloogilise determinismi üle esitati mitmeid uusi mõtteid, kusjuures küsimuse all oli, kas sotsiaalsete struktuuride ja kultuuriväärtuste areng on tehnoloogia poolt ära määratud või mitte.³

Eesti senises ajalookirjutuses on see küsimus peaaegu käsitlemata. Autorile teadaolevalt on seni ajalookirjutuses käibel oleva definitsiooni „alistumine“ kui Tallinna linna ja Põhja-Eesti rüütelkondade 1561. aasta Rootsiiga liitumislepingu tähistuse küsimärgi alla seadnud E. Küng. Allpool on autor lühidalt analüüsinud mõistepaaride „leping/kapitulatsioon“ ja „seisuste kohtumine/riigipäev“ arengu kaudu Eesti ajaloo seisukohast mõningaid mõistevälja muutusi 16.–18. sajandi eelindustrialisest ajastust 19.–20(21). sajandi industrialisesse ajastusse ning vaadelnud nende vahelisi aja jooksul välja kujunenud vastuolusid. See töö vajaks kindlasti jätkamist, samuti oleks ammu aeg asuda ka eestikeelse ajaloolis-etümoloogilise sõnaraamatu koostamisele.

Kapitulatsioon või leping?

Rootsiaegsel Eesti- ja Liivimaaal komplekteeriti regulaarseid sõjajõude eeskätt värbamise teel vabatahtlikkuse alusel. Selleks sõlmiti väeosa ülema ja riigivõimu esindaja vahel vastav leping, mis kandis ajastumõisteliselt tiitlit „capitulation“. Tänapäeval on tegu ühetähendusliku mõistega – kapitulatsioon on alistumisleping. Et avada mõiste tähendusvälja varauusajal ja tõlgendusvõimalusi, tuleb seda küsimust uurida laiemas kontekstis ja esitada küsimus: millisel juhul on sellise päisega või sellisel defineeritud lepingut õige käsitada alistumislepinguna ja millisel lepingu kui sellisena? Vaatleme esmalt Tallinna ning Harju-Viru ja Järva aadelkonna minekut Rootsi võimu alla 1561. aastal, mida ajalooteaduses on käsitletud ka alistumisaktina, siit siis mõnikord ka kapitulatsioonina.

Tallinna, Põhja-Eesti aadelkonna ja Rootsi vaheline 1561. aasta alluvusleping allikates

Kaasaegsetest on Tallinna ja Harju-Viru aadelkonna üleminekut Rootsile trükisõnas kajastanud kroonik B. Russow oma „Liivimaa kroonikas“, rääkides „[– – –] tallinlaste plaanist ennast ordumeistrist ära pöörata ja end Rootsi krooni alla anda“. ⁴ D. ja H. Stocki eestikeelses tõlkes on see Russowi kroonika lõik tõlgitud: „[– – –] et tallinlased tahtvat heermeistrist ära

² Aastast 1929 välja antud perioodiline ajakiri *Annales d'histoire économique et sociale*; R. Koselleck. *Begriffsgeschichte*, lk. 11.

³ R. Williams. *Television, Technology and Cultural Form*. London and New York, 1974, lk. 133.

⁴ „[– – –] dat sick de Reuelschen van dem Hermeister affwenden vnde vnder de Krone Schweden begeuen wolden.“ B. Russow. *Nye Lyfflendische Chronica. Dam anfanck des Christendoems in Lyfflandt beth vp disses Jar Christi 1578...*Rostock, 1578, lk. 83.

pöörata ja Rootsi krooni alla minna.⁵ Edasi kirjeldab Russow seda, kuidas Rootsi kuninga poolt Tallinnasse saadetud saadikutele eesotsas Claus Christersen Horniga oli tehtud ülesandeks kuninga nimel kõikide lepingupunktide osas tallinlastega kokku leppida, kinnitada neile Rootsi-poolset kaitset igauhe vastu ja võtta seejärel vastu truudusvanne nii linnalt kui ka aadlkonnal, kusjuures kinnitatakse kõik nende privileegid.⁶ Edasi teatab Russow, et nüüd olid rüütelkond ja linn Rootsi omaks saanud,⁷ Stockidel: „[– – –] Kui nüüd rüütelkond ja linn Rootsi all olid [– – –]“⁸ ja et kuningas Erik oli nüüdsest Tallinna isand.⁹ Alistumisest Russowil juttu ei ole, samuti ei kasuta ta lepingu juriidilist formuleeringut „pacta subjectionis“. Niisamuti ei alistunud Russowil Liivi ordu Poolale ega Poola kuningale, vaid viimane ordumeister G. Kettler andis end Poola krooni kaitse alla¹⁰ ja Kettleri „ettepanekul“ võttis Poola kuningas Sigismund August järelejäänud maad ja lossid Liivimaal enda alla, andes omalt poolt ordumeistrile mõned maad ja lossid Kuramaal ja Semgallias.¹¹ Kuivõrd G. Kettlerist sai lisaks nende põlisläänistustega ka Kuramaa hertsog, siis pole põhjust rääkida alistumisest kui juriidilisest aktist – seda enam, et nii Tallinna ja Harju-Viru aadli kui ka Liivi ordumeistri G. Kettleri juhtumil oli tegu nendepoolse väljapakumisega. Kroonik C. Kelch kirjutas oma Liivimaa ajaloo Tallinna ja Harjumaa liitumist Rootsi järgmises sõnastuses: „[– – –] das Reval und die Provinz Harrien sich ohne ferneres Bedencken der Kron Schweden ergeben würden [– – –]“¹² See lauseosa on Ivar Leimusel tõlgitud: „[– – –] Tallinn ja Harju provints alistuvad pikemalt enam kaalumata Rootsi kroonile.“¹³ Saksakeelse verbi „ergeben“ ja eesti-keelse „alistumise“ vahel puudub aga sisuline seos. Saksa „ergeben“, rootsi „giva, underkasta sig“ tähendab antud kontekstis enese kellegi või millegi alla andmist, alluvussuhet, ent mitte allaandmist ehk alistumist. Kroonik Kelch jätkab: „[– – –] bey dieser ihrer Untergebung König Erichen und der Kron Schweden [– – –]“¹⁴

Lauseosa „[– – –] bey dieser ihrer Untergebung König Erichen und der Kron Schweden“ on Leimusel tõlgitud: „[– – –] selle oma allaheitmise juures kuningas Erikule ja Rootsi kroonile [– – –]“, mitte aga kui „enese kuningas Eriku ja Rootsi krooni alla andmisega [– – –]“¹⁵ Selleks tuli Rootsi kuningal ja aadlil ning Tallinna linnal kokku leppida. Kelchil originaalis „[– – –] zu tractiren [– – –]“, Leimuse tõlkes hakati „läbi rääkima“, mis on korrektne, ja vastav kokkulepe 4. juunil 1561 ka sündis.¹⁶ Vajalik kontekst ilmneb Kelchi algteksti edasi lugedes. Sama lehekülje järgmises lõigus ta ütleb, et tegu oli subjektsioonilepinguga, Kelchil „[– – –] Subjections-Handel [– – –]“, mille Leimus on väga kitsapiirilisel ja joonealuse märkusena tõlgitsenud viitega ladinakeelsele algupärale kui „alistumisleping“.¹⁷

Euroopa diplomaatilisel keeleskaalal on mõiste „subjection“ tähendusväli üsna lai: see võib endas sisaldada nii alluvussuhet kui ka igakülgsset kontrolli kontrollitava suhtes, muuhulgas ka siis, kui lepingupoolte vahel on olnud sõda, mille lõpetab pooltevaheline leping,

⁵ B. Russow. Liivimaa kroonika. Tlk. Dagmar ja Hermann Stock. Tallinn, 1993, lk. 137.

⁶ B. Russow. Nye Lyfflendische Chronica, lk. 83p; B. Russow. Liivimaa kroonika, lk. 138.

⁷ „Alse nu de Ridderschop vnd de Stadt Schwedisch gewesen [– – –]“ B. Russow. Nye Lyfflendische Chronica, lk. 83p.

⁸ B. Russow. Liivimaa kroonika, lk. 138.

⁹ „[– – –] nu Koninck Ericus ein Here der Stadt Reuel geworden was [– – –]“ B. Russow. Nye Lyfflendische Chronica, lk. 84p.

¹⁰ „[– – –] vnder den beschuth der Krone van Palen thoergeuende [– – –]“ *Ibid.*, lk. 80p.

¹¹ „[– – –] Sigismundus Augustus [– – –] dorch anförderinge des Hermeisters Godthardt Kellers sick der auergebleuenen Lande vnde Schlöte in Lifflandt angematet [– – –]“ *Ibid.* Nii ka Stockide tõlkes: B. Russow. Liivimaa kroonika, lk. 134.

¹² C. Kelch. Liefländische Historia. Reval, 1695, lk. 254.

¹³ C. Kelch. Liivimaa ajalugu. Tõlkinud I. Leimus. Tartu, 2004, lk. 190.

¹⁴ C. Kelch, Liefländische Historia, lk. 255.

¹⁵ C. Kelch. Liivimaa ajalugu, lk. 191.

¹⁶ C. Kelch. Liefländische Historia, lk. 255; C. Kelch. Liivimaa ajalugu, lk. 191.

¹⁷ *Ibid. mut. mut.*

millega võitja asub pärast võidetu alistumist kontrollima tema territooriumi. Ladinakeelse tüvimõiste „subiectio, onis“ kolmandaks tähenduseks on C. T. Lewise ja C. Shorti ladina keele sõnaraamat andnud „an annexing, subjoining“ (‘annekteerimine, liidendamine; juurdelisamine’)¹⁸ ja see tõlgendus on siinses kontekstis relevantne üksnes juhul, kui annekteerimise all on mõeldud vabatahtlikku liitumist. Seejuures on näiteks nüüdisaja inglise keeles eristatavad omavahel mõisted „kuuletumine“ (*obedience*, mille sünonüümiks on „allasurumine, allutamine“ (*submission*), ning teiselt poolt „allumine, kontrollile allutamine“ (*subjection*), näiteks „riik, mis on allutatud“ (*state, being subjected*)¹⁹, mille võrdlusmoment käesolevas 16. sajandi keelekontekstis ei ole päris adekvaatne. Asi on selles, et mainitud juhul poolte vahel sõda ei toimunud, vaid Tallinna linna ja Harju-Viru aadelkonna ning Rootsi kuninga Erik XIV ja Rootsi riigi vahel sõlmiti vabatahtlikkuse alusel kokkulepe ja seejuures pealegi Tallinna ja Harju-Viru aadelkonna initsiatiivil. Järelikult ei saa me rääkida mitte alistumis-, vaid alluvuskinnitusest, mis 4. ja 6. juunil 1561 Tallinnas Harju-Viru aadelkonna ja Tallinna linna ning Rootsi kuninga ja riigi esindajate mõlemapoolsel nõusolekul kirjalikult koostati ja millega Tallinn ning Põhja-Eesti läksid Rootsi riigi alluvusse. Seejuures ei olnud kumbki dokument juriidilises mõttes isegi mitte kahepoolselt sõlmitud leping, vaid üksnes kuningapoolsete esindajate allkirjastatud kinnitus Rootsi kuninga poolt Tallinna ja Harju-Viru ning Järva aadelkonna kaitse alla (*schutz und schirm*) mineku asjus ja Tallinna ning mainitud aadelkonna mineku asjus Rootsi riigi alluvusse, säilitades oma õigused ja privileegid.²⁰ Õigupoolest hakati seda kokkulepetki nimetama alluvuspaktiks (*pacta subiectionis*) alles 17. sajandil. Alluvuskokkulepe otseselt vastava päisega ehk pealkirjaga *pacta subiectionis* sõlmiti Liivi ordu ja Poola kuninga Sigismund Augusti vahel, mis teatavasti lõpetas ka Liivi ordu olemasolu. Seejuures on Leimus tõlkinud õigesti Kelchi lauseosa, kus Poola kuningas soovis Liivimaast teha oma pärusvalduse²¹ kui „Liivimaa andnuks enda pärilikult Poola krooni ja Leedu suurvürstiriigi alla“.²² Mõlemal juhul ei olnud kummagi poole – ei Tallinna ja Põhja-Eesti aadelkonna ega ka endise Liivi ordu ja Lõuna-Eesti aadelkonna – alistumisest juttugi ja ei saanudki olla, sest teise poolega ei olnud isegi mitte sõjas, vaid vastupidi – 1559. aastal oli Poola ja Liivimaa vahel sõlmitud hoopis kaitselepe, kusjuures see, kellele alluma hakati, kinnitas teise poole privileegid ja kaubanduslikud ning muud õigused vastavalt kokku lepitud tingimustele. Ning kokkuleppe initsiaatorite sooviks oli olnud leida teise poole näol endale uus kaitsehärra, mis omakorda tähendas senise maahärruse asendumist uuega. Kõige selgemalt ilmneb Tallinna ja Harju-Viru aadelkonna ning Rootsi vahelise 1561. aasta kokkuleppe iseloom ja olemus 1680. aastatel. Selleks ajaks oli Rootsi lisaks Eestimaa (s. t. Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaa kreisist koosnevat Eestimaa kindralkubermangu ja Tallinna) omandanud 17. sajandi esimesel veerandil sõjaliste vahendite jõul ka endise Poola Liivimaa (Lõuna-Eesti koos läti Vidzeme ja Riia linnaga) ja päevakorda oli tõusnud mõisate riigistamine mõlemas provintsis. Nagu näitab A. Loit, leidis 1680. aastal Stockholmi saadetud Tallinna linna saatkond kirjas Tallinna raele, et riigistamine peaks tabama Eestimaad leebemalt, kuna *pacta subiectionis* –

* Ladina keeles polnud algselt tähte „j“, küll oli aga poolvokaal „j“ olemas häälduses. Keskajast saati hakati kasutama mõlemat tähte küllaltki juhuslikult, tänapäeval on „j“ kasutusel ingl., rts., pr. jt. keeltes, saksa ja eesti keeles on tarvitusel „i“. Siinse teksti tsitaatides ja pealkirjades on säilitatud „j“. – *Toim.*

¹⁸ A Latin Dictionary. Founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary, revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis PhD and Charles Short, L.L.D. Clarendon Press: Oxford, 1879. – *subiectio (onis)*.

¹⁹ <https://wikidiff.com/subjection/obedience>

²⁰ „[– – –] schutz und schirm [– – –]“ Vt. RA, EAA.854.2.47; kinnituskirjade analüüsi on esitanud E. Küng artiklis „Paludes kristlikku päästmist ja kaitset“: Eestimaa seisuste alistumine Rootsi võimule 1561. aasta suvel. – Tuna 2011, nr. 3, lk. 92.

²¹ „[– – –] es wäre denn, dass sich Liefland der Kron Polen und dem Gross-Fürstenthum Littauen erblich untergebe.“ C. Kelch. Liefländische Historia, lk. 256.

²² C. Kelch. Liivimaa ajalugu, lk. 192.

ehk alluvuskokkulepe, pakt, millega Eestimaa ühendati Rootsiga – on kehtiv endiselt kõigis punktides.²³ Just Rootsiga vabatahtliku liitumise argumendi käis välja ka riigistamisest vabastamist taotlev Eestimaa rüütelkond oma kirjas kuningas Karl XI-le 1681. aastal, öeldes, et Eestimaa oli Rootsi kuningaga paktilises vahekorras ja et see provints oli A. Loidi sõnastuses vabatahtlikult ja leppe korras end Rootsi alla andnud, kusjuures maa õigus ja seadused jäid kehtima ning edaspidi alati kinnitatud järgnenud valitsejate poolt.²⁴

1561. aasta alluvuslepingu tõlgendused rahvusvahelises ajalookirjanduses

Rootsi ajaloolastest kirjeldab toimunut selgelt ja lihtsalt oma „Rootsi ajaloos“ A. Henrikson, öeldes, et „Tallinn andis end Rootsi krooni alla („Reval gav sig [– –] under Sveriges krona [– –]“) rõhutatud tingimusel, et Rootsi tõkestab Narva kaubandust, mis Tallinna nina eest mööda sõitis“.²⁵ 16. sajandi teise poole Rootsi ajaloole pühendunud eriteadlane L. Ericson Wolke ütleb oma monograafias „Johan III“, et „1561. aastal võeti Tallinna linn ja kolm ümbruses asuvat maakonda Rootsi kaitse alla“,²⁶ mis on täiesti õige eespool näidatud Rootsi riigi kaitse (*schutz und schirm*) mõistes, ja W. Tham ütleb oma Rootsi välispoliitika ajaloole pühendatud teoses, et Rootsi saadik Tallinnas Klas Kristersson Horn üritas veenda Tallinna raadi kõikides eelistes, mida nende allutamine Rootsile võiks linnale pakkuda, ja et 4. juunil allutas kolme linnuselääni rüütelkond end Erik XIV ja Rootsi kroonile, ning et Erik XIV esindajate poolt Tallinnas 4. ja 6. juunil koostatud kinnituskirjad, millele 2. augustil 1561 andis omapoolse kinnituse Erik XIV, oli alluvustingimuste ratifitseerimine.²⁷ Rootsi ajaloolase T. Engi 1993. aastal ilmunud ingliskeelses artiklis Rootsi kuningriigi legaalse positsiooni kohta Eestimaal on öeldud, et 1561. aastal ütlesid Tallinn ja Harju-Viru rüütelkond, seejärel ka Järva rüütelkond oma vande ordumeistrile üles ja alistusid Rootsi kuningale, tehes siin vahet ordu varasema Rooma paavstile ja Saksa keisrile alluvuse (*subjected to the German Empire and to the Pope*) ja Rootsi kuningale alistumise (*surrendered*) vahel, millest võiks tuleneda, nagu oleks kuningas sundinud (sõjalisel või muul moel) Tallinnat ja rüütelkonda Rootsi kuningale alluma, mistõttu tuli Tallinnal ja rüütelkonnal alistuda.²⁸ Ka 2015. aastal ilmunud ingliskeelses artiklis ütleb Eng sisuliselt sama, kuigi teises sõnastuses, et 1561. aastal alistusid

²³ „Pacta subjectionis – fördrag angående Estlands förenande med Sverige.“ Vt. A. Loit. Kampen om feodalrättan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710 I. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia historica Upsaliensia 71. Uppsala, 1975, lk. 97. Samasugust päist – „pacta subjectionis“ – kandis ka Liivimaa seisuste alluvusleping Poola kuningriigiga, mis sõlmiti Vilniuses 28. novembril 1561. Mõiste sisu avaldub lepinguga kaasnenud Poola kuninga Sigismund Augusti antud privileegidekirjas – nimelt on seisused kaitset ja abi taotledes (seega samadel ajenditel mis Tallinn ja Põhja-Eesti seisused) Poolaga nii nagu Preisigi, „[– –] adjunxerunt et incorporantur [– –]“ ehk „lisandunud ja inkorporeerinud“, mis 1807. aasta saksakeelses trükiversioonis on tõlgitud „[– –] unterworfen und einverleibet“. Tegelikult on siin tegu tõlkeveaga: ladinakeelset väljendit *adiunxerunt* ei ole võimalik tõlgendada isegi mitte alluvuse, vaid lisandumise tähenduses. Inglisekeelne vaste oleks *adjoined*. Vt. Formula Regiminis de Anno MDCXVII. Pacta Subjectionis inter regem Sigismundum Augustum et Magistrum Gotthardum Kettler, inita Vilnae die XXVIII. Novembris Anni MDLXI. et Privilegium Sigismundi Augusti [– –] Uebersetzt von Heinrich Ludwig Birkel, Mitau, 1807, lk. 114–115.

²⁴ „Estland var i paktförhållande med Sveriges konung [– –] Denna provins hade frivilligt och genom fördrag gett sig under Sverige [– –].“ A. Loit. Kampen om feodalrättan, lk. 103–104.

²⁵ A. Henrikson. Svensk historia. Norbok, 1992, lk. 306.

²⁶ „1561 togs staden Reval och de tre omkringliggande landskapen under svenskt beskydd.“ – L-E. Wolke. Johan III. Historiska Media 2006, lk. 239.

²⁷ Allutamine on väljendatud sõnaga „underkastelse“. „[– –] den 4. juni underkastade sig ridderskapet i de tre slottslänen Erik XIV och svenska kronan [– –]“; „[– –] I den ratifikation av underkastelsevillkoren, som Erik utfärdade den 2. augusti [– –]“. Ja sama keeleloogikat kasutab Tham läbivalt: W. Tham. Den svenska utrikespolitikens historia. I:2. 1560–1648. Stockholm, 1960, lk. 25.

²⁸ T. Eng. The legal position of Estland in the swedish kingdom during the first decades of the swedish rule. – Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Acta universitatis stockholmiensis. Studia Baltica stockholmiensia 11, 1993, Uppsala, 1993, lk. 53, 56.

(allutasid end – *submitted*) Tallinn ja põhjapoolne osa tänapäeva Eestist Rootsi kroonile.²⁹ Samas kogumikus ilmunud A. Loidi artiklis Baltimaade kohta Rootsi suurriigis on öeldud seevastu, et 1561. a. kokkuleppe näol oli tegu Eestimaa rüütelkonna ja Tallinna enese Rootsi kuninga kaitse alla andmisega.³⁰ Nii on see ka karoliinlikku ajastut uurival anglosaksi maailma esindajal M. Robertsil, kes ütleb, et hirm Taani ja Venemaa ees sundis Erik XIV võtma Tallinnat oma kaitse alla.³¹

1561. aasta alluvuslepingu tõlgendused eestikeelses ajalookirjanduses

Eesti rahvuslikus ajalookirjanduses on 1561. aasta lepet käsitletud reeglipäraselt alistumislepinguna. Koguteoses „Eesti rahva ajalugu“ on lugeda, et 1561. aastal toimus „Tallinna ja Harju-Viru ning Järva rüütelkonna alistumine Rootsile“. Sealsamas öeldakse, et Poola kuningas viivitavat abi andmisega ordule lootuses, et too seda kergemini Poolale alistuks.³² Alistumislepinguks on seda ning Liivi ordu ja Poola vahelist lepet koguteoses „Eesti ajalugu III“ nimetanud ka M. Laidre enda koostatud peatükis, samuti E. Küng enda koostatud peatükis, ent järgmisel leheküljel nimetab ta seda juba „liitumiskokkuleppeks“.³³ Kui siia lisada, et Liivi ordu ja Poola vahel sõlmiti kapitulatsioon,³⁴ siis võib jääda mulje, nagu olnuks ordu Poolaga sõjajalal ja ordu andis alla ehk kapituleerus. Tegelikult, nagu allpool näeme, tähendas „kapitulatsioon“ kahe poole vahelist lepingut, mitte alistumist. On selge, et Eesti ajalookeel tugineb peaaegu eranditult saksa keelele ja sealt pärinevad mõisted on sageli mehaaniliselt ning kriitikata üle võetud ja tõlgitud. Nii on näiteks parun Wrangell oma Harju-Viru rüütelkonna kohta käivas ülevaates öelnud, et “[– –] tollase Eestimaa rüütelkond on Erik XIV kaudu 2. augustil 1561. a. Rootsile allutatud“.³⁵ Saksakeelse väljendi *unterwerfung* rootsikeelseteks vasteteks on *underkasta*, *underlägga*; *unterworfen sein* aga vara *underdånig*.³⁶ Eestikeelse sõna „alistuma“ saksakeelseks vasteks omakorda on 1937. aasta „Eesti-saksa sõnaraamatus“ antud *sich unterwerfen*, *sich ergeben*, sõna „alistama“ (*resp.* ‘alla heitma’) vasteks aga *unterwerfen*, *unterordnen*.³⁷ Seega on Eesti „alistumine“ tulenev nimelt baltisaksa väljendi otsesest üheplaanisest tõlkest, ajaloolist nüanssi arvestamata.

Termin „subjectionis“ vs. „unterwerffig gemacht“

Kui jälgida nii keskaja ladina keelest tuleneva mõiste „subjectionis“ tähendusvälja ja Tallinna, Harju-Viru aadlkkonna ning Rootsi kuninga vahelise lepingu sisu, formuleeringut, olemust ning selle hilisemat tõlgitsust järgnevate põlvede poolt ajal, mil see leping oli veel jõus, siis

²⁹ T. Eng. Swedish research concerning the Swedish Baltic Provinces. – Die baltischen Länder und der Norden. Nordistica Tartuensia no 13. Akadeemiline Ajalooselts. Tartu, 2005, lk. 96.

³⁰ „1561 hatte sich [– –] Ritterschaft Estlands sowie die Stadt Reval sich unter dem Schutz Schwedens gestellt.“ A. Loit. Die baltischen länder im schwedischen Ostseereich. – Die Schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Acta universitatis stockholmiensis. Studia Baltica stockholmiensia 11, 1993. Uppsala, 1993, lk. 64.

³¹ „[– –] which had led Eric XIV to take Reval under his protection.“ M. Roberts. The Swedish Imperial Experience 1560–1718. Cambridge University Press, 1978, lk. 8.

³² Eesti rahva ajalugu, Tartu, 1936–1937, lk. 667, ja nii ka nõukogude ajal, vt. näiteks: V. Raam. Toompea linnuse ja lossi ehitusloolisest minevikust. – Tallinn, Toompea linnus ja loss. Tallinn, 1978, lk. 42.

³³ Eesti ajalugu III, Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani. Koostaja ja peatoimetaja E. Küng. Tartu, 2013, lk. 43–44, 186–187.

³⁴ *Ibid.*, lk. 44.

³⁵ „[– –] der Ritterschafft des damalige Estland wurden bey der unterwerfung unter Schweden durch König Erich XIV am 2. august 1561 bestätigt.“ Vt. G. Wrangell. Die harrisch-wierische Ritterschafft und andere historische Aufsätze. Reval, 1914, lk. 10.

³⁶ Nytt tyskt och svenskt Lexikon. Stockholm, 1844, lk. 431.

³⁷ A. Graf. Eesti-saksa sõnaraamat. Tartu, 1937, lk. 9.

nägime ja näeme, et mõistevaste „alistumine“ ei ole siinkohal adekvaatne. 1561. aasta leppes ei ole kasutatud isegi vormelit „pacta subjectionis“, mis ilmub selle ürikuga seoses kirjalpilti, nagu eespool märgitud, 17. sajandi lõpus. Eesti ÕS annab mõistele „alistuma“ selgituseks ‘alla andma, kuuletuma’, esitades sisunäiteid: „Linn alistus vaenlasele. Alistus oma saatusele. Leppis alistunud.“³⁸

Midagi sellist aga 1561. aastal ei toimunud. Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna ja Järva aadli vahel Tallinnas 4. juunil 1561 koostatud kinnituskirjas on öeldud, et Tallinn, Harju-Viru rüütelkond ja Järva aadel on palunud Rootsi kuningalt kaitset ja abi ning et nad nüüd Rootsi kuninga (isanda) suhtes „[– – –] just nagu tema alamad ja armsad ustavad *alluvaks on tehtud* [– – –]“ („[– – –] unterwerffig gemacht [– – –]“). Kuningas Erik XIV antud kinnituskirjas 2. augustist 1561 on öeldud, et rüütelkond on „[– – –] Meilt pääsmist, abi ja toetust otsinud ja end Meile *allutada soovinud*“. („[– – –] Uns umb errettung, hülfe und beystand angeruffen sich Uns zu untergeben begehret haben [– – –]“)³⁹ Seega oli Tallinna linnakodanike ja Harju-Viru ning Järva aadelkonna puhul tegu enda uuele võimule allutamise ja enese Rootsi kuninga riigialamlusele *allutamise*ga. Ka E. Küng on tõlgendanud oma eelviidatud temaatilises artiklis lepingu ajendit kui liitumissetpanekut, hoolimata pealkirjas sisalduvast vormelist „alistumine“.⁴⁰ Järelikult oleks õigeks vasteks Tallinna, Harju-Viru ja Järva aadelkonna ning Rootsi vahel 1561. aastal sõlmitud kokkuleppe puhul väljend „alluvuskokkulepe“, kusjuures 4. ja 6. juunil 1561 Rootsi esindajate allkirjastatud dokumendid olid selle kokkuleppe kinnituskirjadeks, mitte lepinguks.

Kaugemale läheb 1561. aasta lepingu analüüsis K. Tarkiainen. Ta väidab, et riikide laienemise ja valitsejate vaheldumise vormid võisid olla kas vägivaldsed või rahumeelsed või nende vormide segunemised, ja käsitleb algselt sõjafaasis olevat, seejärel rahumeelsesse lepingulisse suhtesse astumist tavapärase alistumisena, kus kaotanud pool säilitas osa oma õigustest, ent võis need õigused ka kaotada. Neist esimest varianti näib Tarkiainen pidavat rahumeelseks alistumiseks.⁴¹ Nii või teisiti, otseselt või kaudselt on alistumine Tarkiainenil täiesti õigesti seotud kas eelnenud sõjalise vägivaldga, *resp.* surveavaldusega või vahetu sõjalise survega. Ent meenutagem, et mingit sõjalist ega diplomaatilist survet Rootsi ja Tallinna ning Harju-Viru ja Järva aadelkonna vahel ei olnud, vaid nendevaheline leping oli puhtakujuline diplomaatiline akt, mille initsiaatoriks oli see, kes justkui „alistus“. Edasi jõuab Tarkiainen algele sõjafaasile järgnenud rahumeelsete läbirääkimiste teel saavutatud ja allutatava õigusi suuremal või vähemal määral säilitava alistumisleppe mõiste tõlgitsemisel selleni, et tegu oli kapitulatsiooniga. Ühtlasi väidab ta, et tegu on puhtsõjalise mõistega ning et see mõiste olevat esile kerkinud just 17. sajandi keskel eeskätt kindluste alistumisdokumendi tähenduses. Tegelikult oli kindluse alistumise puhul tegu kirja pandud ja mõlema poole allkirjastatud kokkulepitud (*accordieret*) tingimustega, mida nimetati reeglina mitte kapitulatsiooniks, vaid akordiks (*Accorde*). Sealjuures võidi, nagu näiteks Tallinna alistumise puhul 1710. aastal, kasutada sõna üriku olemuse lahtiseletamiseks terminit „capitulation“, kuid seda pole selles kontekstis võimalik mõista üksnes kapitulatsiooni kui alistumisena. Sealjuures kannab Tallinna linna kapitulatsioon lihtsalt pealkirja „Puncta“ ja Eestimaa rüütelkonna kapitulatsioon ei kannu üldse mingit eraldi tiitlit, vaid sissejuhatust tsaari universaali kirjeldusega, millele

³⁸ <http://eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=alistuma>

³⁹ „[– – –] wie derselben unterthanen und lieber getreuen *unterwerffig gemacht* [– – –]“ K. Tafenu tõlge ei ole siinkohal päris täpne – selle lõigu on ta tõlkinud järgmiselt: „[– – –] ja just nagu tema alamad ja armsad ustavad alistunud.“ Ei ole aga võimalik tõlkida „unterwerffig gemacht“ ehk „alluvaks tehtud“ kui „alistunud“. Vrd. RA, EAA,F854.2. 47 ja dokumendi tõlge eesti keelde: E. Küng, „Paludes kristlikku päästmist ja kaitset“: Eestimaa seisuste alistumine Rootsi võimule 1561. a. suvel. – Tuna 2011, nr. 3, lk. 93; Erik XIV kinnituskiri vt. E. Winkelmann. Die Capitulationen der estländischen Ritterschafft und der Stadt Reval vom Jahre 1710, lk. 11.

⁴⁰ „[– – –] s. t. et liitumissetpanek tuli Eestimaa seisustelt.“ E. Küng. Paludes kristlikku päästmist, lk. 90.

⁴¹ K. Tarkiainen. Tallinna ja Harju-Viru rüütelkonna alistumine Rootsile 1561: vormid ja põhjused. Ajalooline Ajakiri 2017, nr. 1, lk. 40–41.

palutakse allolevate punktide kinnitust, ent tekst sisaldab järgmist lõiku Vene poole esindajalt F. R. Bauerilt: „Kõik ülaltoodud punktid, mis vastavas kapitulatsioonis minu poolt kokku lepitud“ („Alle diese obangeführte Punkten, wie Sie in Gegewärtiger Capitulation von mir accordiret [– – –]“), mille puhul tuleb kapitulatsiooni all mõista eeskätt lepingut, kuigi sellel on ka alistumise värving ja sisu, ning kirja on pandud see, millistel tingimustel see toimub. Samas on mainitud kapitulatsioonis kirjas, et linnasolijad võivad ka edaspidi oma pagasi kätte saada, ja et selles on „kokku lepitud“. Kui nüüd saksakeelses tekstis esinev „kokku lepitud“ tõlkida otse „[– – –] nii on kapituleerunud, et pagasit, mida kohe kaasa viia ei saa, võib ka hiljem ära viia [– – –]“, saaksime absurdse tulemuse, mis samas viitab kõige otsesemalt mõistevälja konkretiseerumisele tänapäeval, sest praegu sellist väljendit pagasiveo kokkuleppes keegi ei kasutaks.⁴² Asi on ka selles, et Venemaa ei olnud sõda kuulutanud mitte Eestimaa rüütelkonnale ega Tallinna linnale, vaid Rootsi kuningriigile. Mõistet „kapitulatsioon“ 1561. aasta 4. ja 6. juuni kinnituskirjad ei sisalda ega kasutata seda ka tollases kirjanduses, samuti mitte tollastes ega, nagu nägime, ka hilisemates kroonikates. Ent aastail 1561–1562 toimunud Liivi ordu valduste üleminek Poola kroonile olevat olnud „selge kapitulatsiooniakt“. Niisamuti peab Tarkiainen ilmselgeks kapitulatsiooniaktiks Tallinna ja Harju-Viru ning Järva aadelkonna vahel 1561. aastal sõlmitud kokkulepet, jõudes välja vandenõuteooriani, justkui oleks Tallinna ja Põhja-Eesti Rootsile alistumise, täpsemalt kapituleerumise eelduseks olnud sõjaline surve Venemaa poolelt.⁴³ Sõjaline surve ju Venemaa poolt Vana-Liivimaale tõepoolest oli, ent seda ei saa pidada kompensatsiooniks asjaolule, et Rootsi-poolne sõjaline surve puudus. Rootsi-poolse sõjalise surve puudumine sundis Tarkiainenit omakorda konstruktsioonile Venemaa-poolsest sõjalisest survest, et kompenseerida puudujääki oma seisukohas, et 1561. aasta Rootsi – Põhja-Eesti kokkulepe oli alistumine. Lähtudes autori enda definitioonist, tekib siin aga küsimus: kas Liivi ordu ja Poola või Tallinn ning Harju-Viru ja Järva aadelkond olid Rootsiga eelnevalt omavahel sõjas, et me võiksime rääkida kapitulatsioonist, resp. kapituleerumisest? Tarkiainen ise ütleb sama artikli lõpus, et „seisukohtade kujundamine Tallinnas oli vaba“.⁴⁴ Alistumine on aga sunnitud tegevus. Küsimus on eriti aktuaalne, sest autor nimetab ülejäänud orduvalduste üleminekut Poolale peegelpildiks sellele, mis toimus Rootsi ja Tallinna ning Harju-Viru ja Järva aadli vahel 1561. aastal. Sealjuures viitab Tarkiainen asjaolule, et uemas Eesti ajalooteaduses ei ole täpset nimetust Põhja-Eesti alistumisele Rootsile, ent viitab siiski koguteose „Eesti ajalugu III“ peatoimetajale E. Kungile, kes väidab teises seoses, tsiteerin Tarkiaineni järgi: „Põhja-Eesti minek Rootsi riigi koosseisu [– – –] ei olnud kapitulatsioon.“⁴⁵ Väide on õige, sest seda mõistet tollal ei kasutatud, ka pole ei Tallinn ega Põhja-Eesti Rootsile alistunud ehk kapituleerunud. Termin „capitulation“ ei omanud eranditult alistumist sisaldavat tähendust isegi mitte 18. sajandi algul. Samuti polnud tegu kahepoolse kirjaliku lepinguga. Tarkiainen kurdab õigustatult, et osa ajaloolasi markeerib mõistet „kapitulatsioon“ jutumärkidega, näiteks J. R. Patkuli tegevust käsitlevates kirjutistes.⁴⁶

⁴² 1710. aasta garnisoni ja Vene vägede kokkuleppes, mis on pealkirjastatud mitte kui „capitulation“, vaid „Accords punkte“, on öeldud punkt 5 all, et selles osas, mida lahkuvad Rootsi garnisoniteenistjad endaga kohe kaasa viia ei saa, on kokku lepitud, et see osa varast võib deponeeritult linna jääda: „[– – –] Ihre Bagagen, Mobilien und Sachen, nicht solten zugleich mitführen können, so capituliret man, dasz ihne freyheit gegeben werden möge, entweder selbige an den meistbiethenden [– – –] in der Stadt deponieren, und bey gelegenheit nach-und weg zu holen [– – –]“; punkt 7 all et „kokku on lepitud [– – –]“ „Accordiret man auf Seiten dieszer [– – –]“. Vt. E. Winkelmann. Die Capitulationen der estländischen Ritterschafft und der Stadt Reval vom Jahre 1710, lk. 28, 32, 44, 59, 73. A. Traat peab kapitulatsiooni ja akordi täiesti samatähenduslikeks – vt. A. Traat. Liivi- ja Eestimaa kapitulatsioonid aastast 1710. Eesti ühendamisest Venemaaga ja selle ajaloolisest tähtsusest. Lühiaurimus. Tallinn, 1960, lk. 107. Tegelikult oli kapitulatsiooni kui termini mõisteväli laiem.

⁴³ K. Tarkiainen, *op. cit.*, lk. 42.

⁴⁴ *Ibid.*, lk. 75.

⁴⁵ *Ibid.*, lk. 41–42.

⁴⁶ *Ibid.*, lk. 41.

Mõiste „capitulation“ algsest tähendusväljast

Asjaolule on seletus: tuleb uurida mõistevälja ja selle emantsipeerumist. Tegelikult omas mõiste „kapitulatsioon“ 17. sajandi lõpulgi veel märksa laiemat mõistevälja kui tänapäeval, mil selle all mõistetakse eranditult üksnes alistumislepingut. Kapitulationideks nimetati 17. sajandi lõpul, 18. sajandi algul ka kahe põhimõtteliselt võrdse poole vahelist vaba ja punkt-punktilt kirja pandud lepingut. Täpsemalt öeldes tuleneb see mõiste peatükkidest ehk punktidest (*capitel*), mida selline leping sisaldas. Nagu Tallinna garnisoni 1710. aasta kokkuleppe tekstist viites 20 selgus, oligi tegu sõlmitud kokkuleppe, mitte alistumisega, kuigi see termin võis esineda nii alistumisdokumendi (nn. akordpunktid) kui ka seda kirjalikult kodifitseeriva terminina, ent see asjaolu ei muuda mõistet „kapitulatsioon“ kitsapiirilisel üksnes alistumisdokumendi tähiseks. Näiteks riigi ja sõjalise ettevõtja vahel väeosa värbamiseks Eesti- ja Liivimaal 18. sajandi algul sõlmitud kirjalikke ja allkirjastatud ning kinnitatud lepinguid nimetati eranditult kapitulationideks. Neis lepitati punkt-punktilt kokku, kui suur peab loodav väeosa olema, mis ajaks komplekteeritud, kes maksab kinni värbamise ja varustuse ning kui palju eraldab riik väeosa loojale vahendeid.⁴⁷ Selle lepinguga võttis värbaja endale teatud kohustused ja riik omakorda vastavad kohustused kulude kompenseerimiseks. Oleks täielik nonsens eeldada, et näiteks oma rügementi luua soovival C. von Mengdenil (või millisel ohvitseril tahes) tuli kuningalt nõusoleku ja kokkuleppe saavutamiseks eelnevalt temaga või teise leppe osapoole W. A. Schlippenbachiga sõida ja talle alistuda, et sõlmida seejärel viimasega rügemendi loomiseks kapitulation kui alistumislepe. Niisamuti oli „capitulation“ Liivimaa aadlipositsiooni J. R. Patkuli ja Saksi kuurvürsti ning Poola kuninga August II vahel 24. augustil 1699 tegelikult mitte alistumine või kapitulation, vaid sõlmitud kokkulepe, millega Liivimaa rüütelkond avaldas valmisolekut tunnista oma kuningaks August II, saades vastutasuks kinnituse oma privileegidele ja lisaks veel uusi eesõigusi.⁴⁸ Kummalgi juhul ei olnud tegu kapitulationi kui alistumisega, vaid kahe poole vahelise vaba kokkuleppega, mis oli mõlemale poolele kasulik. Käsitleda Rootsi ja Poola 1561. aasta kokkuleppeid Vana-Liivimaa linnade ja seisustega retrospektiivselt kapitulationide kui alistumislepetena ei ole ajalooliselt ega terminoloogiliselt õige.

Siit järeldub, et nii nagu varauusaegsete mõistete, nt. sissejuhatuses mainitud „militia“ puhul, on ka mõiste „capitulation“ puhul tegu mõistevälja konkretiseerumisega ja ühtlasi teisenemisega ajas, kusjuures varauusaega uurides kumbagi mõistet üksnes hilisemas, retrospektiivses kitsas ja veel ka teisenenud mõisteväljaga kontekstis kasutada ei saa.

Riigipäev või seisuste kohtumine?

Ülevaateos es „Meretague maa“ on ajaloolased K. Tarkiainen ja Ü. Tarkiainen nagu ka mitmed eesti ajaloolased leidnud, et 1600. aasta novembri lõpus ja detsembri alguses olevat Paides peetud Rootsi riigipäeva, väites seejuures, et sel kombel olevat Paide end kirjutanud Rootsi Riigipäeva ajalukku,⁴⁹ ja viidanud sündmuse kirjeldamisel (Karli testament, ettepanek kuningaks kroonimise asjus) Rootsi ajaloolase Å. Hermanssoni tööle.⁵⁰ Rootsi kõrgeim võimukandja, riigieestseisja hertsog Karl viibis Paides 19. novembrist 20. detsembrini 1600, ent Hermansson ei räägi viidatud töös mitte Paides peetud Riigipäevast (rts. k. *Riksdag*),

⁴⁷ Riksarkivet, militära samlingen, admin. handlingar, rörande armén, M 759, värbamisleping W. A. Schlippenbachi ja C. von Mengdeni vahel 6. novembril 1703; värbamisleping W. A. Schlippenbachi ja B. W. Taube vahel 18. detsembril 1703; M 758, värbamisleping W. A. Schlippenbachi ja G. G. Wrangeli vahel 18. detsembril 1703.

⁴⁸ H. Palli. Kui Raudpea läks. Tallinn, 1967, lk. 18.

⁴⁹ K. Tarkiainen, Ü. Tarkiainen. Meretagune maa. Tallinn, 2014, lk. 82.

⁵⁰ Å. Hermansson. Karl IX och ständerna. Tronfrågan och författningsutvecklingen i Sverige 1598–1611. Studia Historica Upsaliensia 7. Norstedt, 1962, lk. 97–98.

vaid seisuste kohtumisest, kokkusaamisest (rts.k. *ständermöte*).⁵¹ Erinevalt Hermanssonist on teada, et esimene Karli kiri Paidest saadeti juba 19. novembril.⁵² Rootsi Riigipäev oli välja kasvanud keskaegsetest maakondlikest parlamentaarsetest organitest (*ting*). Mõiste „seisuste kohtumine“ alla mahtus varajase uusaja Rootsi mõistepuugis nii riigi kõigi nelja seisuse esindajatest koosnev Riigipäev (*Riksdag*) kui ka eeskätt veel rudimentaalselt peetud lokaalsed, maakondlikud seisuste kokkusaamised, samuti kõrgeima võimuorgani komisjonide või kantselei kokkusaamised ning nn. härruspäevad (*herredagar*), kusjuures seisuste üleriigilise esindajatekogu mõistes oli spetsiifiline termin „Riigipäev“ (*Riksdag*) kasutusele tulnud juba 1527. aasta Riigipäeval Västeråsis, mida aga Paide kokkusaamise puhul teadaolevalt ei kasutatud. 1600. aasta Rootsi Riigipäev oli määratud juba 1599. aasta talvel 24. veebruarile Linköpingis ning seda peeti 24. veebruarist 19. märtsini. Järgmine Riigipäev peeti alles 1602. aasta maist 17. juunini Stockholmis⁵³ ning lokaalsed maakondlikud seisuste kohtumised (*ständermöten*) peeti 1602. aasta talvel Turus ja Örebros.⁵⁴ Seega näeme, et Paide kohtumine polnud mitte Rootsi Riigipäeva või üleriigilise parlamentaarse esinduskoja kokkukutsumine, vaid kitsapiirilisem üritus, mis jäi samasse klassi eelmainitud Turu ja Örebro seisuste kohtumistega ning kus pidi kohal olema ka teatav hulk kuninga kantseleiametnikke, kusjuures tähelepanu tuleb pöörata nimelt varauusaegsele ühiskonnale iseloomuliku üleminekuvormiga maakondlikelt esinduskogudelt üldriiklikule, ja seda ka mõisteväljade nihkuvuses. 17. sajandi algul ei olnud seisuste kohtumine üldriiklik Riigipäev. Ka kirjas Soome aadlikele Paidest 30. novembril 1600 räägib hertsog Karl „viimati peetud Riigipäevast Linköpingis“.⁵⁵ Sealjuures ei sisalda Rootsi Riigiarhiivi sissetulnud kuningakirjade loend (*Riksregistraturet*) mitte ühtki teadet Riigipäeva kokkukutsumisest Paides. Mitte ükski Rootsi Riigipäeva ülevaateos ega ükski Rootsi eriuurimus Karl IX ajaloost, ka mitte kroonik C. Kelchi „Liivimaa ajalugu“ ega muu kaasaegne kroonika ei räägi Riigipäevast Paides. Kõnekas on asjaolu, et Paides viibides on hertsog Karl vastanud kirjalikult Rootsi seisuste esindajate kirjadele, kes asusid tol hetkel Rootsis,⁵⁶ mida tal poleks pruukinud teha, kui esindajad viibinuks kohal. Küll aga toimus Tallinnas 1601. aasta kevadel Liivimaa seisuste ja hertsog Karli vahel peetud Liivimaa maapäev, kus arutati Karli tehtud ettepanekuid Liivimaa valitsemiseks rootsi mustri järgi ning kus muu hulgas tehti Liivimaa seisustele ja linnadele ettepanek osaleda Rootsi Riigipäeval.⁵⁷

Kokkuvõtteks

Tuleb tõdeda, et senises ajalookirjutuses on allikates esinevate mõistete semantilisele tähendusele pööratud üsna vähe tähelepanu. Eespool toodud näidete puhul on seetõttu tekstide interpreteerimisel esinenud nii anakronistlikke kõrvalekaldeid kui ka suisa eksitavaid järeldusi. Toodud näited ei ole paraku mitte ainsad. Nii võiks ka polemiseerivalt küsida: miks Karl XII-l ei olnud televiisorit? Seda ei olnud veel leiutatud, küll oli aga tollal olemas paber ja sulg ning mõlemad olid ja on informatsiooni edastamise vahendid. Eriliselt tuleb tähelepanu pöörata uute ühiskondlike ja sotsiaal-majanduslike formatsioonide väljakujunemisele, R. Kosellecki retseptisioonis siirdeajale, millega on kaasnenud ka uute mõistete väljakujunemine.

⁵¹ *Ibid.*, lk. 97.

⁵² Riksarkivet, Riksregistraturet, hertsog Karli kiri Paidest 19. novembril 1600.

⁵³ C. Rogberg. Konung Carl den Niondes fälttåg i Lifland år 1600 och förberedelserna därtill. Academisk Afhandling. Uppsala, 1859, lk. 21; https://sv.wikipedia.org/wiki/Lista_%C3%B6ver_svenska_riksdagar

⁵⁴ Å. Hermansson, *op. cit.*, lk.110.

⁵⁵ „... upå den Rijkzdag sijdst udhi Linköping...“ – Riksarkivet, Riksregistraturet, hertsog Karl Soome aadlikele Paidest 30. novembril 1600.

⁵⁶ „Swar upå stendernes skrifwelse i Swerige[– –]“ – Riksarkivet, Riksregistraturet, hertsog Karl Rootsi seisustele Paidest 15. detsembril 1600.

⁵⁷ Eesti rahva ajalugu 8. Tartu, 1935, lk. 856.